

xi karolinské, kde se jich užívalo k psaní na pergamen. Vyslovil rovněž podporu tradičnímu datování příchodu byzantské misie na Moravu a zdůraznil zejména vliv Italo-Reků a jejich církevní praxe na vznik slovanské liturgie.

Prof. Dr. Frant V. Mareš (Praha) polemizoval s názorem V. Vavřína, že Konstantin a Metoděj pojali myšlenku vytvořit slovanskou liturgii až na Moravě. Tvrdil, že to byla integrální součást jejich koncepce vytvořit ze Slovanů »velký národ« s vlastní kulturou a tím i nezbytně vlastní liturgií, což prý bylo vlastní východní praxi na rozdíl od chápání západního. Za přímý důkaz toho, že Konstantin se myšlenkou vytvořit slovanskou liturgii zabýval už v Byzanci, považuje skutečnost, že Konstantin začal své překladatelské dílo překladem lekcionáře (aparakos). Jeho názor podpořil profesor Roman Jakobson (Cambridge, Mass.) poukazem na Konstantinův výčet národů s vlastní liturgií obsažený ve VC 16.

Dr. V. Vavřínek v odpovědi zdůraznil, že znění VC svědčí spíše pro jeho hypothesis, protože VC 14 hovoří jen o vzniku abecedy a překladu theologických spisů (překlad lekcionáře či tetraevangelia mohl být zprvu zamýšlen jen pro pastorační účely), kdežto překlad liturgických knih zmiňuje až VC 15 popisující činnost obou bratří na Moravě. Vznik liturgií v domácím jazyce byl charakteristický jen pro raněkřesťanské období, naprosto však netvořil součást byzantské misijní koncepce. Na vytvoření slovanské liturgie nepomýšleli byzantští duchovní ani při christianizaci Slovanů na území Byzance, ani při christianizaci Bulharů či Rusů; naopak známe případy, kdy se byzantská hierarchie k slovanské liturgií stavěla nepřátelsky. Ta byla osobním přínosem Konstantina a Metoděje, kteří v tomto ohledu, jako v mnoha jiných, navazovali na raněkřesťanské tradice. Podnět k této myšlence nebyl s největší pravděpodobností teoreticko-spekulativní, ale velmi konkrétní: nezbytnost čelit útokům franského duchovenstva na Moravě.

Vladimír Vavřínek

SIMPOZIJ »GLAGOLJICA — JEDANAEST STOLJEĆA JEDNE VELIKE TRADICIJE«

Zagreb—Rijeka—Pazin—Krki—Senj,
22—28. IX 1969.

Na Pražském simpoziju o Konstantinu-Ćirililu nadovezao se Zagrebački s temom *Glagoljica — jedanaest stoljeća jedne velike tradicije*. Organizirala ga je Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu u suradnji sa Staroslavenskim institutom. Održan je dijelom u Zagrebu, a dijelom na području gdje je glagoljica dugo živjela: u Istri, na otoku Krku i u Senju.

To je u stvari bio prvi znanstveni skup u Hrvata posvećen glagoljici, tj. svemu onome što je u povijesti Slavena zasvjedočeno na tom pismu, pa su na njemu raspravljani mnogi problemi o glagoljici i njezinu životu u raznim slavenskim i neslavenskim zemljama, posebno u Hrvatskoj. O autorstvu glagoljice i o prvenstvu glagoljice ili ćirilice govorio je referat *Съществува ли още глаголически въпрос в славянската филология* (E. Georgiev). Autor je dokazivao svoje već dobro poznate teze: da je Konstantin-Ćiril autor glagoljice (stiliziranost tog pisma rezultat je kreativnog akta jedne osobe); da je ćirilica starija od glagoljice (tvorac ćirilice nije bio kreator, nije umio mijenjati slova, već je upotrijebio sve znakove grčkog alfabeta ne mijenjajući ih); da su se ćirilicom Slaveni služili prije Konstantina, a Konstantin da je iz nje preuzeo neke znakove za svoju glagoljicu. O savršenstvu Konstantinova sistema glagoljskog pisma govorila su tri referata: *O fonološkom sistemu prvobitne glagoljice* (O. Nedelković), *Grafemski sustavi u ranoj slavenskoj pismenosti* (L. Matejka) i *Hlaholice na Moravě a v Čechách* (F. V. Mareš). Njihovi autori su svaki na svoj način dokumentirali da savršenstvo glagoljice počiva na dosljednoj primjeni načela da svaki glas ima svoje slovo, tj. da se glagoljica odlikuje izvanrednom preciznošću u prikazivanju glasovnog sistema određenog dijalekta na strogo fonološkom načelu. To pak svjedoči da je njezin tvorac imao suptilan jezični osjećaj, izvan-

rednu sposobnost za distinkciju fonoloških činjenica i da je imao veliku teoretsko-lingvističku erudiciju. U referatu *Глаголица и некоторые проблемы праславянской фонетики* (A. S. L'vov) autor je obrazlagao tezu da su u prvom slavenskom književnom jeziku, dakle južnoslavenskom dijalektu na koji su prvi put u 9. st. prevedene grčke crkvene knjige (uvjetno ga naziva prastoslavenskim), mekoća i tvrdoća suglasnika bile samo pozicijskog karaktera. Tu tezu — po autorovu mišljenju — potvrđuje u prvom redu sastav glagoljske azbuke u kojoj se nalaze parnjaci: *a-ê* (= *ja*), *u-ju*, *ъ-ь*, *ѣ-ѣ* od kojih su se prvi upotrebljavali samo poslije tvrdih, a drugi poslije mekih ili umekšanih suglasnika. Na tom je načelu izgrađen pravopis Kijevskih listića, a potvrđuje ga većina sačuvanih staroslavenskih spomenika bugarske redakcije. Na bugarskom području — kaže autor — razvili su se sekundarno št, *žd* (ne prije konca 9. st.) na mjestu praslavenskih **tj*, **dj*, a u jeziku prvih slav. prijevoda oni su bili meki pozicijski parnjaci (*t'*, *d'*) od *t*, *d*.

Glagoljici i njezinoj sudbini u nekim slavenskim i neslavenskim zemljama bilo je posvećeno nekoliko referata. U već spomenutom referatu *Hlaholice na Moravě a v Čechách* F. V. Mareš je dao sintezu istraživanja i vlastite poglede na postanak i razvoj glagoljskog sistema i azbuke u ovisnosti s fonološkim sistemom; ocijenio značenje emauskog razdoblja za češku književnost i češku ortografiju ističući da je ono svojom glagoljicom, upravo njenim fonološkim načelom, inspiriralo Husa na reformu češke ortografije. O spomenicima i slav. liturgiji u Poljskoj govorio je referat *Liturgia słowiańska i glagolskie zabytki w Polsce* (L. Moszyński). Autor smatra da je u 9. st. na području Vislana (možda i Šlezana) došlo kršćanstvo iz Moravske; da za to nema konkretnih dokaza nego samo pretpostavke koje se uklapaju u sigurnu logičku cjelinu; da Mješko I nije mogao uvesti slav. liturgiju u novoorganiziranu crkvu u Velikopoljskoj; da su jedini konkretni svjedoci o glagoljskoj liturgiji u Poljskoj benediktinski samostani u Oleśnici (g. 1380) u Šleziji i Kleparz (1390) kraj Krakova (iz toga su vremena i

jedini sačuvani glag. spomenici u Poljskoj — Krakovski odlomci). Napominje da je iz tiskare S. Fiola u Poljskoj izašla g. 1491. prva tiskana ćiriliska knjiga; da su u Poljskoj tiskane prve staroslavenske gramatike, zatim g. 1621. traktat crnorisca Hrabra. O ćirilometodskoj tradiciji u Ugarskoj govorio je referat *K otázke cyrilometodejských tradícií v Uhorsku: otázka hlaholských pamiatok* (P. Király). Autor smatra da glagoljski spomenici koji se nalaze u Ugarskoj nisu direktan nastavak ćirilometodske tradicije u Ugarskoj nego da potječu iz Češke i Hrvatske. Ima više glagoljskih fragmenata hrvatske provenijencije koji nisu znanstveno obrađeni. Glagoljica u Sloveniji prikazana je u referatu *Slovenici in glagolica* (R. Kolarič). Nikakav trag glagoljici nije nađen na području koje je moglo pripadati knezovima Pribini i Koceljju. Glag. zapisi na slovenskom području (od Brežica na Savi do slovenskog dijela Istre) počinju možda od konca 14. ili početka 15. st. i u vezi su s turskim napadima na glagoljašku Dalmaciju, pa glagoljaška tradicija u Sloveniji otada nije izumrla. Naročito čvrstu vezu u hrvatskog glagolizma sa Slovencima u doba reformacije osvijetlio je referat *Die slowenische Reformation und der Glagolismus* (S. Hafner).

Najviše referata bilo je posvećeno hrvatskom glagolizmu. Posebno su ispitani čimbenici koji su uvjetovali njegove početke (Metodijevi učenici našli su sklonište u bizantskoj Dalmaciji), njegovu reformu u 13. st. i njegovo zrelo doba u 14—15. st. u referatu *Determinante hrvatskog glagolizma* (Vj. Štefanić). Ističe se da je glagoljska pismenost kod Hrvata determinirana u prvom redu ćirilometodskom pismenošću, zatim reformiranjem liturgijskih knjiga prema reformiranom latinskom misalu i brevijaru 12—13. st. (tip Rimske kurije i franjevac). Upozorava na paleografske, jezične i liturgijske elemente koji su determinirali hrvatski glagolizam 14. i 15. st. Posebno o povijesnim determinantama istarskog glagolizma govorio je referat *Historijski uvjeti razvoja istarskog glagolizma* (J. Bratulić). Istaknuto je da se kulturno i književno stvaranje u Istri u srednjem vijeku ne može izdvajati iz kulturnog života ostalih hrvat-

skih krajeva, iako je Istra u društveno-političkom i crkvenoupravnom životu imala svoj poseban povijesni razvoj (hrvatski dio stanovništva bio je bez ikakvih urbanih središta, a seoski dio nije se dugo mogao srediti za aktivan kulturni život). Posebne društveno-političke prilike pridonijele su tome da se u Istri, sredini koja je bila zatvorena u sebe, njegovala stara tradicija i prepisivali stari tekstovi. U Istri i na Kvarnerskim otocima sačuvani su najstariji hrvatski epigrafski spomenici i njima je bio posvećen referat *Najstariji hrvatski glagoljski natpisi* (B. Fučić). S tog područja autor je prikazao nekoliko glagoljskih natpisa (od kojih je neke i sam otkrio). To su: iz 11. st. *Plominski, Krčki, Valunska ploča*, iz 12. st. *Jurandvorski odlomci ili druga Bašćanska ploča, Senjska ploča, Grdoselski natpis*, iz 12—13. st. *Humski grafit*. Na osnovi paleografskojezičnog kriterija dokazivao je njihovu starinu. U referatu *Odras sredine u hrvatskoglagoljskim liturgijskim kodeksima* (M. Pantelić) potcrtano je kulturno-povijesno značenje analitičkog proučavanja hrvatskoglagoljskih liturgijskih knjiga (17 misala i 29 brevijara) kao izvora podataka o pojedinim našim sredinama. Analitički pristup liturgijskim knjigama pomaže osvjetljavanje pojedinih pitanja hrvatske kulturne povijesti (npr. utvrđeno je da su redigiranje *Prvotiska* iz 1483. obavili Istrani). O glagoljaškoj tiskarskoj djelatnosti na hrvatskom području koncem 15. i poč. 16. st. govorila su dva referata: *Kulturnohistorijsko značenje senjske glagoljske tiskare* (A. Nazor) i *Riječka tiskara Šimuna Kožičića* (V. Ekl). Na njih se nadovezuje referat *Rad Ivana Paštrića na izdavanju glagoljskih liturgijskih knjiga* (I. Golub) u kojemu autor izvješćuje o nekoliko spisa koji su u vezi s Paštrićevim radom oko tiskanja glag. brevijara što ga izdao Zbor za širenje vjere u Rimu g. 1688, a nalaze se u Paštrićevoj rukopisnoj ostavštini u Vatikanskoj biblioteci i u Biblioteci Urbanova zavoda za širenje vjere u Rimu. Na primjerima Propagandinih tiskanih misala (Levakovićeva iz 1631. i Karamanova iz 1741) prikazana su važnija obilježja ruske redakcije u hrvatskim glagoljskim knjigama u referatu *Ruska re-*

dakcija u hrvatskim glagoljskim tekstovima (J. Hamm). Češko-hrvatskim književnim vezama, koje su se u 14. st. učvrstile upravo preko hrvatskih glagoljaša, govorio je poseban referat *Vztahy charvátskohlaholské literatury i jazyka a české literatury i jazyka* (B. Havránek). U 14. st. u samostanu Emausu bili su pisani češki književni pobožni spomenici hrvatskom glagoljicom: Biblija, Pasionál, Komestor. Emauski prijevod Komestora po jeziku i umjetničkom dometu vredniji je od staročeškog latiničkog prijevoda. Zanimljivi jezični tragovi hrvatske redakcije zsvjedočeni su u Klaretovim rječnicima iz konca 14. st. i u češkim psaltirima iz toga doba. Češki pak utjecaj na hrvatski jezik i književnost preko Emauskog samostana ostavio je jasne tragove u prijevodima iz suvremene staročeške književnosti (pasionál, djela mistične literature, popularnih srednjovjekovnih priručnika znanja o vjeri i svijetu — tzv. Lucidar), ima dosta leksičkih bohemizama, naročito za nove filozofske pojmove i nove realije. Veze hrvatskoglagoljske i rumunjske literature bile su prikazane u referatu *Sur les anciennes oeuvres croato-glagolitiques chez les Roumains* (P. Olteanu). Posebno se zaustavio na četiri dokumenta koji te veze potvrđuju: 1. jednoj čakavskoj verziji *Rasprave o sedam smrtnih grijeha* sačuvanoj fragmentarno (4 lista pergamene) u Transilvaniji (sada u Državnom rumunjskom arhivu u Bukureštu Ms. br. 1). Ta je verzija različita od one u Ivančičevu i Kolunićevu zborniku; 2. sadržajna i misaona veza između hrvatskog *Videniê svetao Bernarda kako vidi karanje duše s telom* i djela moldavskog kneza D. Cantemira *Divanual sau gilceava ințeleptului cu lumea sau giudetul sufletului cu trupul* (1698) po autorovu mišljenju treba dovesti u vezu s dubrovačkim djelom *Libro od mnozijekh razloga*; 3. u Rumunjskoj (u Sibiu) čuva se potpuni primjerak Baromićeva tiskanog brevijara iz g. 1493; 4. jedna rumunjska verzija popularnog srednjovjekovnog djela *Fiore di virtù* prevedena je direktno s hrvatskoglagoljskog ili indirektno preko srpske verzije, kojoj je u osnovi hrvatskoglagoljski tekst. To svjedoči — zaključuje autor — da je u Rumunjskoj bilo poznavalaca slaven-

skih jezika pa i glagoljskog pisma. Dva referata: *Značaj hrvatske glagoljice za razvitak naših nacionalnih kultura* (J. Vuković) i *O hrvatskoj glagoljskoj literaturi kao kulturnom posredniku između evropskog zapada i istočnih Slavena* (S. Graciotti) podvukla su kulturni univerzalizam hrvatskog glagolizma. Referiralo se i o glagoljskim rukopisima u Bodleianskoj biblioteci u Oxfordu: *Glagolitic manuscripts in the Bodleian Library at Oxford* (V. M. Du Feu) i o hrvatskim glagoljskim spomenicima koji su pronađeni poslije II. svjetskog rata. Iz referata *Novootkriveni hrvatski glagoljski spomenici* (I. Mulc) vidi se da je pronađeno oko 20 spomenika.

Hrvatski glagolizam na tom je znanstvenom skupu mnogostrano osvijetljen. Tome je pridonijelo i nekoliko izložba: Originalni glagoljski rukopisi i tiskane knjige bile su izložene u atriju palače Jugoslavenske akademije. Ti su izložci — raspoređeni tematski i kronološki — pokazali bogatstvo ljudskog života koje je u Hrvata zasvjedočeno na glagoljskom pismu (liturgijske knjige, književna i homiletička djela, statutarni spomenici, redovničke regule i konstitucije, diplomatika, kartulari i registri, gospodarske bilježnice, tiskane glagoljske knjige na hrvatskom području). U Rijeci su gosti posjetili stalnu izložbu kopija (fotokopija, gipsanih odljeva) o glagoljici na kojoj je pokazan razvojni put glagoljice u Hrvatskoj. In situ bili su izloženi originalni glagoljskih spomenika: u gradu Krku, na čarobnom otočiću Košljunu u knjižnici franjevacu, u Vrbniku i napokon u Senju (originali senjske tiskare iz konca 15. i poč. 16. st.). Hrvatski su glagolizam oživjele i dvije izvorne glagoljaške liturgijske službe na otoku Krku: Večernja (Omišalj) i misa (Vrbnik), u kojima je sudjelovao i pjevao sav puk. A glagoljaškom crkvenom pjevanju bio je posvećen referat *Pregled dosadašnjih rezultata u istraživanju glagoljaškog pjevanja* (J. Bezić). Ono sadrži tragove bizantskog liturgijskog pjevanja i svojim arhaičnim oblicima možda će pomoći rekonstrukciji Ćirilova, dakle prvog slavenskog liturgijskog pjevanja. *Prikaz umjetnosti u Hrvata u doba nastajanja glagoljice* (A. Mohorovićić) na bogatim primjerima

originala u izvornom ambijentu (od Istre do Senja), zatim male izvorne smotre narodnih običaja u pojedinim mjestima, sadržajnost referata i diskusija, toplina rujanskog sunca doista su oživotvorili bogatu jedanaeststoljetnu glagoljsku tradiciju u Hrvata. Za spomen na taj simpozij sudionici su dobili krasnu medalju s likom Konstantina-Ćirila i Bašćanske ploče koju je izradio akademski kipar Želimir Janež. Jugoslavenska akademija poklonila je sudionicima upravo izašlu prvu knjigu Vj. Štefanića *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije* (300 stranica folio formata), tj. opis rukopisa najbogatije glagoljske zbirke, u kojoj je autor o važnijim rukopisima napisao prave male monografije (opisani su: biblijski, apokrifni, legendarni, liturgijski tekstovi, zatim egzorcizmi i zapisi, molitvenici, teološki spisi, crkveni govori i pjesme).

Na simpoziju je održano još nekoliko referata sa specifičnim temama: *Grčki alfavit upotrebljavan u makedonskim tekstovima (književnosti) tokom vekova* (H. Polenaković), *Prilepско-varoški zagonetni natpis* (V. Mošin), *Глаголическа традиция в славянском евангелии апракос* (L. P. Žukovskaja), *O potrebi nového kompendia hlaholice* (K. Horálek). Posljednji je inicirao i neka praktična rješenja, koja su ušla u zaključke koje je Simpozij prihvatio:

»Sudionici znanstvenog skupa (simpozija) *Glagoljica — jedanaest stoljeća jedne velike tradicije*, koji se na inicijativu i uz pomoć Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i Staroslavenskog instituta 'Svetozar Ritig' u Zagrebu održavao od 22—28. rujna g. 1969. i u kojem su uz slaviste iz cijele Jugoslavije sudjelovali brojni slavisti iz Austrije, Bugarske, Čehoslovačke, Engleske, Italije, Mađarske, Poljske, Rumunije, SSSR-a i USA, donijeli su — poslije predavanja i diskusija održanih u Zagrebu, Rijeci, Pazinu, Krku i Senju — ove zaključke: 1. pozdravlja se namjera Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti da izda Corpus inscriptionum glagoliticarum i predlaže se da taj Corpus obuhvati ne samo sve jugoslavenske nego i sve ostale glagoljske natpise i grafite; 2. preporuča se da se na jednom mjestu — možda najbolje u Staroslaven-

skom institutu 'Svetozar Ritig' u Zagrebu — stvori centar za glagoljsku dokumentaciju i glagoljsku i crkvenoslavensku — paleografsku, jezičnu i književnu — bibliografiju; 3. da spomenuti institut izradi i objavi kraći, pregledni katalog glagoljskih rukopisa i fragmenata u zemlji i inozemstvu; 4. da se — prema teritorijalnoj povezanosti — potaknu Akademije nauka da u svoje radne planove uvrste — na kolektivnoj osnovi — izradu kompendija staroslavenskog jezika, u kojima bi — posebno za glagoljsko i posebno za ćirilčko područje — uopće — bili prikazani paleografija, jezik i književnost sa svojim zajedničkim, pojedinačnim i mjesnim odlikama; 5. da se — posebno — pozovu Československá akademie věd u Pragu i Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti i s njom zajedno Staroslavenski institut u Zagrebu da neovisno o čl. 4. ovih zaključaka pristupe izradi monografija o češkom (češko-moravskom) i hrvatskom glagolizmu sa svim komponentama koje ulaze u ta područja (uključujući ovamo i njihove uzajamne veze, zatim arheologiju, arhitektoniku, povijest, kao i vezu sa područjima ćirilice); 6. da se na sličan rad za svoja područja potaknu Bugarska akademija nauka u Sofiji i Makedonska akademija nauka i umjetnosti u Skoplju; 7. da se pomažu sva nastojanja: a) da glagoljanja i glagoljaškog pjevanja ondje gdje se narod njime danas služi, ne nestane i b) da se njihova građa sakuplja i njihova problematika znanstveno obrađuje; 8. preporučuje se narodnim vlastima da proučavanjima i brizi oko glagoljice, pruže svoju punu pomoć; 9. izriče se duboka zahvalnost Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, Staroslavenskom institutu 'Svetozar Ritig' i republičkim i saveznim organima SFRJ za saziv i organizaciju ovoga skupa, koji je uz direktnu znanstvenu korist koja je potekla od znanstvenih predavanja (28) i diskusija, jugoslavenskim i stranim slavistima pružio jedinstvenu priliku da se osobno upoznaju sa središtima glagoljaškog područja i s glagoljicom ondje gdje je kroz stoljeća — kroz punih 1100 godina odolijevala tuđinštini i čuvala i sačuvala slavensku narodnu svijest.»

A. Nazor

VI. KONGRES SAVEZA SLAVISTIČKIH DRUŠTAVA SFR JUGOSLAVIJE

Od 6—12. listopada 1969. održan je u Budvi VI. kongres Saveza slavističkih društava Jugoslavije kojem je prisustvovalo oko 1000 ljudi. Vremenski period od četiri godine — koliko je prošlo od sarajevskog Kongresa — bio je nešto predug ali je u rezultatu pokazao i dobre strane dugog čekanja: klima npr. u lingvističkim krugovima bila je mirnija, a o problemima se raspravljalo trezvenije i otvorenije negoli prije nekoliko godina.

Na Kongresu se referiralo o unaprijed određenim temama, a svaki je referat imao nekoliko koreferata. Rad Kongresa bio je plenumski, što se nije pokazalo najsigurnijim rješenjem, jer su neki koreferati s malo specifičnijim temama — prema sarajevskom ovaj je Kongres donio proširenje tema u koreferatima — održani pred uglavnom nezainteresiranom publikom. Referati i velik dio koreferata bili su tiskani za učesnike Kongresa, no šteta je što veći broj njih nije izišao u časopisima i tako informirao širu publiku. Kao što je to već uobičajeno, kongresni materijal je ranije razaslan republičkim centrima i zainteresiranim ustanovama da bi se na vrijeme mogli napisati koreferati i pripremiti diskusija.

U pet radnih dana održano je šest referata i nekoliko desetaka koreferata. Najaktualnije su bile dvije teme: 1) o metodologiji povijesti književnosti i 2) o stanju i problemima u jugoslavenskoj lingvistici. Na njih ćemo se ukratko osvrnuti, a ostale samo uzgred spomenuti.

Referat o metodologiji povijesti književnosti (s osobitim osvrtom na hrvatsku književnost) I. Frangeša pobudio je veliku pozornost. Trećirao je pitanja: što bi trebalo da bude naša povijest hrvatske književnosti i što sve može biti predmetom povijesti književnosti. Nabrajajući što sve može biti polazište književnom historičaru Frangeš navodi filozofiju, sociologiju, ekonomiju, povijest, a povijest književnosti može se pisati pod kutom povijesti pojedinačnih djela, s gledišta idejnih ili političkih borbi, uporedo s poviješću